

**PRACTICI DE VALORIFICARE A PATRIMONIULUI DIN PERSPECTIVA
TRANSDISCIPLINARĂ LA LECȚIILE DE ISTORIE**

**BEST PRACTICES OF LEVERAGING THE HERITAGE AT HISTORY LESSONS
FROM TRANSDICCIPLINARY PERSPECTIVE**

Margareta CEBOTARI, grad didactic superior,
Colegiul Național de Comerț al ASEM Chișinău, Republica Moldova

[ORCID: 0000-0003-2214-4753](https://orcid.org/0000-0003-2214-4753)

margareta.cebotari1@gmail.com

Rodica PANAGUȚA, grad didactic unu,
Colegiul Național de Comerț al ASEM Chișinău, Republica Moldova

[ORCID: 0000-0003-2214-4753](https://orcid.org/0000-0003-2214-4753)

rodicapaganu81@gmail.com

Nadejda SCOBIOALĂ, grad didactic doi,
Colegiul Național de Comerț al ASEM Chișinău, Republica Moldova

[ORCID: 0000-0003-2214-4753](https://orcid.org/0000-0003-2214-4753)

nadejda.scobioala@gmail.com

CZU: 377.016:094

DOI: 10.46727/c.03-04-11-2023.p303-310

Abstract

This research addresses the understanding of ideas related to the concepts of interdisciplinarity and transdisciplinarity. It provides information about the values and cultural goods, both material and immaterial, of local, national, and universal significance that have been developed throughout history. It covers aspects of presenting, researching, and leveraging cultural heritage in history lessons, including examples of how cultural heritage is applied, various tasks for learning cultural content, and models of interdisciplinary integration within various subjects in line with the national curriculum for World History and Romanian History. Additionally, it explores these concepts within non-formal activities from a transdisciplinary perspective.

Key-words: historical and cultural heritage, leveraging, authentic values, promotion, transdisciplinarity

Dimensiunea culturală și educațională a integrării europene a Republicii Moldova se conturează accentuat prin intermediul programelor și strategiilor politice. Prin urmare, procesul de aderare a Republicii Moldova la Uniunea Europeană implică și implementarea unor măsuri de promovare a patrimoniului în școală, prin intermediul disciplinelor școlare, precum: geografia, istoria, educația pentru societate. Promovarea patrimoniului cultural prin intermediul

politicilor culturale și educaționale argumentează și consolidează conștiința despre apartenența teritoriului Republicii Moldova la cultura și civilizația europeană.

În vederea realizării prezentului studiu au fost selectate un șir de lucrări, care tratează în conținuturile sale conceptul de abordare transdisciplinară. Drept exemplu servește lucrarea lui B. Nicolescu în care sunt definiți termenii de transdisciplinaritate, pluridisciplinaritate, interdisciplinaritate [3, p.16]. În cercetarea de față au fost selectate un șir de lucrări, care tratează în conținuturile sale valorile naționale, valorificarea patrimoniului cultural, istoric, drept exemplu servesc lucrările lui S. Musteață [4, p.23], I. Cereteu [2, p.18] etc. În Republica Moldova, realizări importante în identificarea și inventarierea întregului patrimoniu cultural, istoric, arhitectural au fost făcute de I. Ștefăniță, fost director al Agenției de inspecție și restaurare a monumentelor. [15]

Reforma curriculară națională din ultimii ani a fost dictată de modificarea standardelor în educație, ce stabilește performanțe la nivel european, exprimate prin competențe transdisciplinare, ca fiind un ansamblu de cunoștințe, abilități, atitudini. În formarea și dezvoltarea acestora, în educație sunt dezbătute diverse modalități de integrare disciplinară. Integrarea curriculară presupune relaționarea cunoștințelor dobândite pentru o înțelegere corectă profundă a fenomenelor, conceptelor și proceselor întâlnite, coordonarea, îmbinarea, reunirea noțiunilor separate în discipline, într-un tot întreg, așa cum se întâlnesc în natură, în viață, în funcție de ce integrăm (cunoștințe, deprinderi, competențe, valori, atitudini) și cât de mult integrăm (insertie, armonizare, corelare, intersectare, fuziune). Literatura de specialitate indică patru nivele de integrare a disciplinelor: monodisciplinaritatea, multidisciplinaritatea, interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea. [8, p.116] Faza cea mai complexă și radicală a integrării curriculare este transdisciplinaritatea, ce are în centru experiențele, nevoile, interesele și particularitățile de învățare ale elevilor, centrul fiind individul, persoana care învață. Basarab Nicolescu, în lucrările sale, susține că „disciplinaritatea, pluridisciplinaritatea, interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea sunt săgeți ale aceluiași arc, și anume arcul cunoașterii care „urmărește punerea în funcțiune a unei inteligențe lărgite, care reflectă triada: inteligența analitică, inteligența emotivă, inteligența corpului. [3, p.11] Așadar, aportul fiecărei discipline nu trebuie să se constituie în ceea ce este specific disciplinelor, ci prin ceea ce au acestea în comun, elemente transferabile, elemente care asigură caracterul general. În acest fel, curriculumul depășește barierele unei singure discipline. Orice activitate didactică organizată în cadrul lecțiilor de istorie din perspectivă transdisciplinară, are misiunea să asigure studierea istoriei locale prin implicarea elevilor în cercetarea și promovarea personalităților, obiectelor, monumentelor, vestigiilor, patrimoniului din localitate, regiune și țară. [6, p.10]

Curriculumul, de la treapta primară până la cea liceală, include activități de învățare ce au drept scop cunoașterea factorilor, condițiilor istorice, etapelor și dimensiunilor de conturare, îmbogățire și definitivare a patrimoniului cultural (atât partea materială, cât și cea imaterială). Învățarea transdisciplinară este o activitate în care elevii abordează probleme globale și naționale în contextul mai multor discipline școlare/științe. Disciplina școlară Istoria românilor și universală este o disciplină problematizată, iar multe subiecte nu pot fi închise în granițele monodisciplinarității și, pentru a găsi soluțiile, ele trebuie abordate numai din perspectivă transdisciplinară, cum ar fi filosofia culturii, antropologia culturală, sociologia culturii, istoria culturii, psihologia culturală, literatura română/literatura universală etc.

Patrimoniul cultural și spiritual al unui popor reprezintă destinul acestui popor, cartea de vizită, identitatea acestuia și forța sacră pe care o poate deține acesta. Patrimoniul este opera colectivă a poporului, reprezentată prin elitele lui, prin lucrări de arhitectură, idei, simboluri, idealuri, opere literare, plastice, de știință, monumente, vestigii arheologice, etnografice acumulate de-a lungul deceniilor, secolelor și mileniilor. Patrimoniul cultural al Republicii Moldova reprezintă o totalitate de valori și bunuri culturale (materiale și imateriale, mobile și imobile) de importanță locală, națională și mondială, constituit pe parcursul istoriei. [5, p. 4] Societatea de azi ridică problema înțelegerii și valorizării diversității, importanța înțelegerii trecutului propriului popor, tradițiilor culturale și istorice ale popoarelor lumii. Această idee o găsim accentuată și în Curriculumul la disciplina Istorie care are scopul de a dezvolta la elevi competențe pentru valorificarea trecutului istoric și a patrimoniului cultural, manifestând respect față de țară și de neam. [6, p.50]

Locurile frumoase din Moldova așteaptă să fie redescoperite. În literatura de specialitate sunt adunate și sistematizate materiale privitor la arta veche și populară moldovenească: cetăți, ansambluri monastice, biserici de lemn și piatră, pietre funerare și troițe, fresce, și manuscrise, ele denotă particularitățile naționale, gândirea artistică originală, receptivitatea față de cultura altor popoare. În mare parte registrul monumentelor istorice e compus din obiecte de cult. [16] Arhitectura și arta Moldovei medievale au crescut sub înrâurirea puternică a artei bizantine, răspândită în țările ortodoxe: Rusia, Ucraina, Armenia, Serbia, Bulgaria, absorbind totodată și motive romanice, gotice, baroce.

În vâltoarea atâtor războaie și invazii, în puterea vremii distrugătoare, partea cea mai mare a averii noastre a fost irosită, dar puținul rămas îngăduie să ne dăm seama de bogăția gândului și de harul în meșteșug al poporului nostru, care în ciuda vremurilor neprielnice, nu a conținut nicicând să potrivească piatra, din nou înălțând cetăți și lăcașe și să cioplească chipuri senine. Au fost distruse multe monumente, iar acele cetăți ce au ajuns până la noi au avut de suferit schimbări, fiind înnoite de zeci de ori. Vlad Druc în una din lucrările sale menționează: „Și astăzi adunat-am bucată cu bucată din cele rămase- zid de cetate, file de pergament, ochiuri de vopsea intrată adânc în albul mortarului, în lemn, chipuri crăpate de ploae din răstignirile de la drum, iar cei neștiutori de carte de, n-au știut a ține pana, au știut a ține dalta, au zidit răstigniri, pietre funerare, încreștând pe piatră sau pe trunchi, făcând din cimitire catastihe de chipuri, copaci și păsări, de viță de vie și struguri ca hronică a hrisoave de mărturie de pace”. [1, p.14]

Iconarii din Țara Moldovei au zugrăvit vreme de veacuri cu multă iscusință în ale meșteșugului icoanelor, cetățile vechi, muzeele care găzduiesc bogățiile strămoșilor noștri, importante monumente ale Republicii Moldova consacrate personajelor și evenimentelor istorice. Actualmente în republică are loc reconsiderarea atitudinii societății față de patrimoniu cultural, față de diversitatea expresiilor culturale. Din păcate, bunurile culturale sunt expuse unor riscuri majore din partea anumitor factori și fenomene, care aduc prejudiciu considerabil originalității, valorii și integrității lui. Un număr însemnat de edificii valoroase, inclusiv de monumente de istorie și cultură din Basarabia au fost distruse în urma acțiunilor militare din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La sfârșitul anilor 1970, circa jumătate din bisericile ce au funcționat pe teritoriul Basarabiei interbelice au fost distruse monumente de istorie și cultură, iar 80 la sută din clădirile-monumente erau în stare de degradare. [11, p.101-103] Însă după proclamarea independenței din 1991 în Republica Moldova, s-au elaborat și aplicat o serie de măsuri în vederea protecției patrimoniului cultural, până în prezent au fost identificate

peste 15 000 de obiecte ale patrimoniului cultural, monumente arheologice, istorice, monumente de arhitectură și monumente de artă. [16] În unele localități au fost instaurate monumente noi, consacrate celor căzuți în conflictele militare.

În mare parte patrimoniul R.M este alcătuit din obiecte de cult precum mănăstirile (Căpriana, Curchi, Japca, Saharna [1, p.77] și bisericile din Căușeni [17], Chișinău, Bălți. [13] Parte componentă a patrimoniului cultural-natural al Republicii Moldova sunt cetățile (Soroca, Bender/Tighina) dar și peisajele și siturile naturale (Orheiul Vechi, Valea Nistrului). [16] În anul 2005, meridianul geodezic de lângă satul Rudi, raionul Soroca, a fost inclus în Lista Patrimoniului Mondial, gestionată din anul 1978 de UNESCO. [15] Printre obiectele de patrimoniu cultural-național al Republicii Moldova se află Complexul Combinatului de Vinuri „Cricova” SA, Combinatul „Mileștii Mici” [16], cât și ruta turistică ”Drumul Vinului Moldovei” ce a devenit primul traseu turistic moldovenesc integrat în Traseele Culturale Europene certificate de Consiliul Europei. [9]

Datele cu privire la patrimoniu și valorificarea acestuia sunt puse în circulație prin manuale, enciclopedii, muzee, situri arheologice, atlase, tratate etc., valoroase pentru fiecare generație. Educația istorico-culturală reprezintă una din cele mai importante și actuale activități școlare, care contribuie la cunoașterea trecutului și a patrimoniului cultural. În acest sens, manualele de istorie și materialele didactice aferente pot fi utilizate pentru a prezenta cultura și evoluția patrimoniului cultural al poporului. [10, p.41] În Curriculumul la istorie pentru clasele liceale, ca sugestii de conținut pentru planificarea orelor, sunt recomandate mai multe teme de studiere a culturii. Textele sunt însoțite de sarcini, imagini ale unor personalități, lăcașe de cult sau monumente din patrimoniul arhitectural, comentarii de sinteză, care sunt urmate de sarcini suplimentare ce pot fi utilizate atât pe parcursul lecției, cât și pentru tema de acasă. Profesorul folosește, pe lângă manualul de bază, manuale alternative, pentru a-i oferi elevului varietate și posibilitate de a procesa, sistematiza și înțelege conținuturile redade.

La lecțiile de istorie pot fi proiectate diverse activități didactice abordate transdisciplinar. În cele ce urmează, prezentăm câteva modele de învățare a unor conținuturi de cultură recomandate de Curriculumul la istorie pentru clasele a X -a – XII-a. În cadrul unității de învățare: *Civilizație contemporană*, clasa a XII-a, pot fi abordate transdisciplinar următoarele teme: *Războiul Rece și dezvoltarea științei și tehnicii; Revoluția tehnico-științifică și poluarea mediului; Descoperirile științifice și sănătatea.*

La unitatea de învățare: *Cultură și religie în Evul mediu*, clasa a X-a, pot fi descrise obiectivele turistice ce formează patrimoniul național și universal, din perspectiva câtorva discipline școlare printr-o analiză comparativă a două edificii de cult din arta creștină și musulmană: Biserica Mănăstirii Voroneț, din Moldova și Moscheea Albastră din Turcia. Descrierea poate deveni subiectul unei investigații abordată din perspectiva transdisciplinarității, de ex., *istoria românilor și universală* (identificarea temei abordate în imagine, epoca istorică, cronologia principalelor evenimente culturale și economice în context global, național și local), a *geografiei* (realizarea unei hărți și amplasarea edificiului religios, descrierea așezării și reliefului geografic, resursele naturale răspândite în regiune, dezvoltarea economică, flora, fauna), a *literaturii* (opere literare ce au ca subiect această mănăstire, moschee, sau alcătuirea unui minidiscurs cu tema: „Ce i-ar povesti un student din R. Moldova unui călător străin despre arta medievală românească?”), a *chimiei* (descrieri referitoare la pigmentii folosiți la pictură, compoziția chimică, proporția, compușii lor din amestecuri, lianți,

diluanti etc.), a *istoriei artei* (istoria construcției, stabilirea originalității imaginii, stabilirea materialelor utilizate și tehnica realizării, aprecierea informațiilor din perspectiva cercetării istorice, stilul arhitectural, culori, valoare artistică etc.), *sociologiei* (personajelor și obiectelor reprezentate, statutul persoanelor implicate în înălțarea edificiului), *economiei aplicate* (realizarea unor explicații ale fenomenelor economice descrise, care au influențat ridicarea monumentelor istorice, efectuarea calculelor privind veniturile populației în raport cu cheltuielile legate de construcția unui monument de cultură), *matematicii* (determinarea suprafeței arealului edificiului, distanței, în baza hărții (a scării), calcule privind costurile materialelor și a forței de muncă implicate), *tehnologiei* (utilizarea camerei video, calculatorul, Internet în interpretarea datelor, abilitățile în utilizarea tehnologiei informației pentru a acumula informații din mai multe surse și elaborarea produsului final în diferite aplicații etc.). De asemenea putem utiliza și metoda: *Analiza unui edificiu religios* după algoritmul: identificarea monumentului, funcțiile esențiale a edificiului, amplasamentul, datarea edificiului, semnele cultului înscrise în spațiu (mihrab, nișa, minbar, minaret, altar), stabilirea relației dintre plan, reprezentările edificiului și funcțiile sale (un loc de rugăciune, un loc de întâlnire etc.), descrierea principalelor părți ale edificiului și a decorului său, când a fost construită, care este menirea unui edificiu religios, în ce direcție este orientat edificiul religios, de ce unde se află credincioșii, unde oficiază slujba slujitorii cultului, care sunt funcțiile practice și științifice ale edificiului, ce asemănări și deosebiri sunt între biserici și moschei. [7, p. 91] Activitatea poate fi organizată în grupuri mici. Fiecare grup va descrie edificiile de cult din perspectiva unei discipline școlare. Se vor utiliza exerciții adaptate a acestei metode atât în cadrul lecțiilor, cât și la activitățile bazate pe proiect.

Ca să diversificăm informațiile cu referire la patrimoniul cultural se va propune elevilor teme variate bazate pe proiect, de exemplu în clasa X-a: *Contribuția civilizației antice la făurirea tezaurului culturii universale; Monumente de arhitectură antică și medievală din localitate; Edificii religioase din lume și din Moldova; Vestigii din epoca medievală timpurie.* În clasa a XI-a: *Valori, tradiții din localitate care au rădăcini din epoca modernă; Monumente ale Republicii Moldova consacrate personajelor și evenimentelor istorice; Pelerinajul, formă de cunoaștere a patrimoniului cultural; Jurnal al sărbătorilor din trecut și prezent (folclorul local utilizate la diferite evenimente din ciclul vieții, elemente de etnografie specifice localității, portul și îmbrăcămintea, casa și gospodăria, claca, șezătorile); Monumente de arhitectură peizagistică, conace boierești/ moșierești, parcurile vechi; Personalități notorii ale mișcării de renaștere în Basarabia - destin uman, destin politic; „Ghid pentru o zi” – vizită la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.* În clasa a XII-a: *Europa și spațiile de civilizație extraeuropeană: diversitate, integrare contemporană; Unitatea culturală a românilor în contextul civilizației occidentale și orientale; Monumente noi înălțate în Republica Moldova – parte a patrimoniului cultural-istoric etc.* Ca aspect aplicativ, elevii vor fi implicați în activități de cercetare, într-un format larg, inclusiv în cadrul proiectelor STE(A)M.

O modalitate de promovare și valorificare a patrimoniului cultural este participarea elevilor în cadrul unor proiecte educaționale naționale și transnaționale. Un exemplu pus în aplicare cu succes este experiența participării în cadrul Proiectului transfrontalier Educație online fără hotare, a proiectului cu genericul „Adevăruri despre trecut”. La proiect au participat profesori- coordonatori de discipline socio-umane și reale: istorie, filosofie și economie, limba și literatura română, matematică și informatică din cadrul instituțiilor Colegiul Național de

Comerț al ASEM și Colegiul Național „Emil Botta”, Adjud, județul Vrancea, România. Grupul țintă fiind elevii claselor a X-a – XII-a. Scopul proiectului a urmărit: stabilirea unei relații de parteneriat în educație, formarea de competențe digitale și de cercetare istorică prin valorificarea patrimoniului național, iar obiectivele trasate au fost ca să distingă valențele etice și estetice ale surselor istorice, literare și audio- vizuale și să le integreze în propriul sistem de valori, oferind aprecieri personale, reflecții asupra materialelor cercetate și vizionate cu referire la patrimoniul cultural și istoric. Proiectul a urmat pașii stabiliți conform cerințelor. Etapa de cercetare s-a axat pe studierea resurselor Bibliotecii Educaționale Online la subiectele legate de genericul proiectului, vizite la monumentele ridicate în memoria victimelor legate de tragicele evenimente ale Basarabiei, cât și ale județului Vrancea, precum și vizitarea muzeelor. Elevii au jucat rolul unor jurnaliști de succes unde au intervievat colaboratorii muzeelor vizitate, demonstrând abilități nu numai istorice, dar și lingvistice, abilități creative, plastice, digitale și tehnologice. Etapa de acțiune în baza cercetării a fost realizată prin mai multe activități cu impact civic: vizionarea filmului din patrimoniul național „Siberia din oase”, printr-un dialog colaborativ spiritual, motivațional cu invitați de onoare și personalități notorii precum producătorul Virgil Mărgineanu, Președintele Uniunii Cineaștilor, Leontina Vatamanu, regizoarea filmului „Siberia din oase”, Zinaida Bolea, conferențiar universitar, doctor în psihologie și Igor Cașu, directorul Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova, doctor în istorie. Un interviu în acest sens a fost realizat de Andreea Tabarcea, eleva Colegiului Național de Comerț al ASEM cu regizoarea filmului „Siberia din oase”. Această activitate cu impact civic este o ora de istorie altfel, un exemplu de valorificare a patrimoniului cultural cu o abordare transdisciplinară. În cadrul proiectului transfrontalier au fost realizate produse cum ar fi podcasturile informative în format audio și video care au fost expuse într-o carte digitală Bookcreator. O altă activitate la etapa de acțiune a fost și organizarea unei conferințe științifico-practice cu tema: „Tragedia neamului românesc prin prisma istoriei și literaturii române”. Paralel cu dimensiunile politice, economice, sociale, au fost abordate și consecințele dimensiunii culturale în Basarabia sub dominație sovietică. Etapa de reflecție a orientat spre gânduri minunate, că istoria și literatura, geografia, matematica, economia aplicată și informatica au constituit unitatea care a completat golurile necunoscute cu informații și materiale inedite. Cunoscând noi informații prin documentare, printr-un șir de excursii la muzee, monumente ce țin de evenimentele tragice din Republica Moldova, din zona Vrancei, s-a valorificat parțial patrimoniul cultural. Proiectul transfrontalier a oferit posibilitatea ca tinerii să cunoască și să promoveze patrimoniul național nu numai din subiectele realizate conform curriculumului național, dar și în cadrul unor activități non-formale. În cartea digitală Bookcreator au fost expuse produse cu elemente transdisciplinare în care s-au combinat perfect literatura, istoria, geografia, informatica. Conținutul cărții cuprinde prezentări cu suport multimedia, interviuri, podcasturi, versuri asociative și imagini sugestive, desene, eseuri legate de valorificarea tezaurului.

Cronica de film și foto, înregistrările audio și video ne dau o șansă de a studia evenimentele din trecut – altfel [12, p 47]. Utilizarea secvențelor de teatru, fragmentelor din filme poate îndeplini mai multe funcții socio-culturale, generând un impact puternic asupra grupului de elevi, care beneficiază astfel de un mijloc didactic ce facilitează semnificativ procesul de învățare. Acestea pot fi funcția de informare, funcția de „legătură” care creează o punte de comunicare, funcția de culturalizare și funcția de divertisment. Pornind de la aceste

avantaje s-a desfășurat în cadrul CNC al ASEM atelierul practic-aplicativ cu participarea a șapte instituții din republică cu tema: „Sursele audio-vizuale – oportunitate pentru studierea subiectelor la istorie și literatura română”. Atelierul s-a axat pe principiile transdisciplinarității. Elevii au analizat produse artistice, cum ar fi: secvențe de spectacol „ Dosarele Siberiei”, videoclipul interpretat de Kapushon, bazat pe secvența filmului „Siberia din oase”, videoclipul muzical „Dorul Basarabiei” interpretat de Ion Paladi. Ca exemplu de valorificare a patrimoniului cultural abordate transdisciplinar în baza vizionării secvențelor artistice se pot realiza produse, integrate într-un rezumat, după un anumit algoritm.

Concluzionăm că în activitatea de proiectare a conținuturilor curriculare legate de cultură, cadrul didactic poate să-și elaboreze în prealabil diverse modele de învățare transdisciplinară, cum ar fi investigații și proiecte individuale sau în grupuri mici, expoziții, experiențe exploratorii etc., prin intermediul cărora se pot forma și dezvolta competențe transdisciplinare de comunicare, acțional-strategice, culturale și interculturale, de autocunoaștere și autorealizare și competențe TIC. Utilizarea strategiilor transdisciplinare în cadrul lecțiilor de istorie stimulează motivația elevilor în realizarea sarcinilor de învățare, deoarece oferă acestora posibilitatea de a corela informațiile din diferite domenii cu informațiile dintr-un sistem ce asigură durabilitatea celor asimilate. Educația non-formală își demonstrează eficiența atunci când sunt evidente legăturile dintre domenii și, astfel, le comunică tinerilor faptul că lumea este rezultatul unor fenomene care pot fi studiate cu ajutorul mai multor discipline, dar care, în mod intuitiv, pot fi înțelese global.

Bibliografie

1. BALAN, P.; DRUC, V. Arta moldovenească din veacurile XIV- XIX. Chișinău: Editura Timpul, 1985. 185 p.
2. CERETEU, I. Biserici și mănăstiri din Moldova: sec XIV-lea și prima jumătate a sec XV – lea. Colecția Teze de doctorat. Brăila: Editura Istros, 2004. 503 p. ISBN 973-9469-47-7.
3. NICOLESCU, B. O nouă viziune asupra lumii – transdisciplinaritatea. Iași: Tip. Junimea, 2007. 167p.
4. MUSTEAȚĂ, S. Tendințe curente în protecția patrimoniului arheologic din România și Republica Moldova. Chișinău/Iași: Editura ARC, 2016. 244 p. ISBN 978-9975-137-41-6.
5. ȘTEFĂNIȚĂ, I. Cartea neagră a patrimoniului cultural al municipiului. Chișinău: Continental Grup SRL, 2010. 176 p. ISBN 978-9975-997-90-4.
6. Curriculum Național, Istoria românilor și universală, clasele X- XII. Curriculum disciplinar, Ghid de implementare. Chișinău, 2020, 228 p.
7. POPOVICI, C.; POPOVICI, A. Istorie, manual pentru clasa a X-a. Chișinău: Editura Lumina, 2008. 218 p.
8. LISNIC, A. Teorii și metodologii ale formării competențelor specifice ale istoriei. Suport de curs. Chișinău: Editorial-Poligrafic al Universității Pedagogice de Stat „Ion. Creangă”, 2022, pp . 116-121. ISBN 978-9975-46-641-7 (PDF).
9. BEJENARU, M. Promovarea turismului prin intermediul patrimoniului cultural în Republica Moldova: oportunități și impedimente. În: Materialele Conferinței Științifico-Practice Internaționale: Abordări moderne privind drepturile patrimoniale. Chișinău: Editura MS Logo, 2022, pp 77-82. ISBN 978-9975-33541-4.
10. BURLACU, V. Probleme de predare/învățare a culturii naționale și universale în manualele de Istorie pentru cl. a XII- a. În: Culegere de studii Cercetarea și valorificare patrimoniului național și

- universal în învățământul preuniversitar. Chișinău: Tipografia: „Garomont-Studio”, UPS "Ion, Creangă", 2016, pp. 41-47. ISBN 978-9975-46-291-4.
11. NASTAS, J. Închiderea bisericilor și mănăstirilor din RSSM în anii 1958- 1960 ca acțiune politică religioasă promovată de N. Hrușciiov p.p.101-107. În materialele Conferinței științifice: Noi tendințe în protecția și promovarea patrimoniului cultural național și european. Chișinău: Pontos, 2013. pp.101-107. ISBN 978-9975-51-506-1.
 12. SOLOVEI, R. NEGRU, N. Valorificarea etapei extindere în învățarea istoriei. În: Revistă de teorie și practică educațională PRO DIDACTICA, 2020, nr. 1 (119). ISSN 1810-6455.
 13. XENOFONTOV I. Zece curiozități despre patrimoniul cultural al Republicii Moldova. În Moldova Suverană, 12 decembrie, 2016 Disponibil: <https://moldova-suverana.md/article/zece-curiozitati-despre-patrimoniul-cultural-al-r-moldova> (vizitat: 04.09.2023).
 14. ȘTERBATE, V. Top 10 destinații turistice din raionul Soroca. În Observatorul de Nord. 8 ianuarie, 2020. Disponibil: <https://observatorul.md/top-10-destinatii-turistice-din-raionul-soroca> (vizitat: 04.09.2023).
 15. ȘTEFĂNIȚĂ, I. Păstrarea patrimoniului cultural istoric al Moldovei, o provocare a modernității. Chișinău, 2011. Disponibil: <https://www.slideshare.net/ghenador/pastrarea-patrimoniului-cultural-istoric-al-moldovei-o-provocare-a-modernitatii> (vizitat 29.09.2023).
 16. Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. În Portalul Guvernamental al Datelor Deschise. <https://date.gov.md/ckan/ro/dataset/5180-registrul-monumentelor-republicii-moldova/resource/c2d3b4f9-0052-434b-83ae-7904fb87445a> (vizitat: 04.09.2023).
 17. <https://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/biserica-adormirea-maicii-domnului-causeni-122897.html> Bi ht Moldova. Disponibil: (vizitat 29.09.2023).